

Marija ZNIKA
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

SINONIMIJA I KONTEKST – NA PRIMJERIMA

Uzimajući u obzir sintaktička obilježja i semantičku složivost riječi, u radu se analizira sinonimičnost glagola podijeliti i razdijeliti, uzetih iz građe dvojezičnog rječnika¹.

1. Učeći jezik, učimo i značenja riječi i pravila po kojima se riječi slažu u rečenici, ali i to koja se značenja jedne riječi slažu (M. Znika (1988:83-95))² sa značenjima druge riječi. Svjesno ili nesvjesno učimo i to kako da sa što manje riječi jasno i razumljivo iskažemo ono što želimo. Drugim riječima: učimo ekonomizirati u jeziku: s malo jezičnih sredstava izreći jasnu obavijest o čemu, a da zalihost, u normalnim okolnostima, uz normalnu buku u kanalu, ne bude pretjerano visoka, ali ni previše niska (R. Katičić (1971:194; 1986:17))³. Pitanje doziranja zalihosti ne može se propisati, jer ovisi o više čimbenika, npr. o uvjetima u kojima se komunicira, o pojedinačnom znanju gramatičkih pravila jezika kojim se komunicira, a posebno o znanju značenja riječi u njemu. Pritom su dva čimbenika posebno važna: s jedne je strane iznimno bitan situacijski kontekst koji pridonosi boljem i bržem razumijevanju izrečenoga. S druge strane, na razumijevanje utječu specifično oblikovani tekstovi, npr. oni u dvojezičnim rječnicima, gdje riječi jednog jezika mora odgovarati jedna ili nekoliko riječi drugoga

¹ *Njemačko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. Izrađuje se u Slavenskom seminaru Sveučilišta u Mannheimu i u Zavodu za hrvatski jezik u Zagrebu.

² O složivosti značenja među riječima u rečenici, usp., uz ostalo, i moj rad *Odnos atribucije i predikacije*, HFD, Zagreb 1988, 83-95.

³ O rasponu u kojemu se mora kretati obavijest isto, str. 83-84. O obavijesti i zalihosti usp.: R. Katičić, *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1971, str. 194: »Eksplicitnost je povećanje zalihosti. Zbog osiguranja prenošenja obavijesti obavijesne mogućnosti jezika u velikoj su mjeri zalihosne. To znači da jezik daje znatno više obavijesti nego je potrebno za ispravno razumijevanje vijesti.« Isti, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, JAZU i Globus, Zagreb 1986, str. 17.

jezika (kontrastivni korespondent, tj. prijevodni ekvivalent) (V. Ivir (199:142))⁴ i gdje većinom nema rečeničnih primjera, a ni kontekstualnih ograničivača, koji bi mogli usmjeriti izbor ili olakšati razumijevanje.

2. Govorimo li o dvojezičnim rječnicima, približna je sinonimija u jeziku na koji se prevodi moguća na razini općenite (Ch. Stetter (1979:))⁵, točnije: denotirane značenjske ekvivalencije. Pokazati, pak, nesinonimičnost takvih približnih sinonima najlakše je moguće u upotrebi, koja može biti i konotirana. Ako je riječ o rječniku, to je moguće, ne u tzv. osnovnom značenju («glavi značenja»), nego u primjerima rečenica ili izričaja. Znano je da se značenje riječi upotrebom može suziti i istodobno precizirati, čime se može automatski dokinuti i sinonimijski odnos među riječima, pa tako i među glagolima koje analiziramo. Istodobno se može širiti lepeza mnoštva suženih značenja.

3. Analizom ćemo, u naznakama, obuhvatiti nekoliko približno sinonimnih glagola, a podrobnije ćemo promotriti dva: *podijeliti* i *razdijeliti*.

Uzmemo li za primjer glagole *obeščastiti*, *osramotiti*, čini se da su u danas uobičajenim značenjima međusobno lako zamjenjivi. Ako se ogledaju uz njih nužne dopune, očito je da je zamjena moguća samo u jednom smjeru: glagol *obeščastiti* može se u jednomu od svojih značenja ('1. nanijeti sramotu čijoj časti, čijem dobru glasu') zamijeniti glagolom *osramotiti* kojega dopune mogu imati i sintaktičku oznaku [+ živo], [+ ljudsko] i sintaktičku oznaku [- živo] i [- ljudsko], kako to potvrđuje i jednojezični rječnik suvremenoga hrvatskoga jezika (V. Anić (1994)⁶: *osramotiti* (koga, što), 'nanijeti komu sramotu'. Uz drugo značenje glagola *obeščastiti* 'silovati, oduzeti djevičanstvo, nevinost (ob.) djevojci' oznaka je *arh.*, pa ga stoga izostavljamo iz analize.

Jednosmjerna zamjenjivost moguća je i kad je riječ o približno sinonimnim glagolima *zajahati* i *uzjahati*, promatraju li se bez dopuna. Uzmu li se u obzir i dopune uz te glagole, pokazuje se da se *uzjahati* može i što živo i što neživo, a *zajahati* samo što živo, kako tvrdi V. Anić pod navedenim natuknicama⁷. On uz glagol *zajahati* kao prvo značenje navodi ovo: 'sjesti na konja (ili na drugu životinju) opkoračivši ga s jed-

⁴ Tim se terminima služi Vladimir Ivir, Prevodilac kao korisnik rječnika: leksikografija i prevodjenje. 1993. U zb. *Rječnik i društvo*, HAZU, Zagreb 1993, str. 142.

⁵ Termin *opće značenje riječi* upotrebljava se ponekad umjesto kontekstno neovisno, *denotirano značenje* i stoji u opoziciji s *pojedinačnim posebnim*, situacijski vezanim, *konotiranim značenjima* neke riječi. Distinkcija denotacija, konotacija i tu je prisutna, ali je izražena drugim terminima. Kritiku takve odredbe značenja izriču mnogi. Usp.: Christian Stetter, *Erkenntnistheoretische Grundfragen der Linguistik*, Stuttgart 1979. Prijevod M. Stančić, O koncepciji historijsko-pragmatičke lingvistike, *Republika* 11-12/1987, str. 139 i d. O terminu *približna sinonimija* ili *bliskoznačnost*, usp. M. Samardžija, *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1995, str. 18.

⁶ Značenje navodim prema Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb ²1994.

⁷ Ima rečenica i izričaja (i oni su opet rečenice) u kojima je moguće izostavljanje dopune u dativu, a preostala se i nužna dopuna u akuzativu može realizirati kao što konkretno ili apstraktno. Moguće dopune kao *razdijeliti što na što* ovdje nećemo analizirati.

ne i s druge strane nogama'. Glagol *uzjahati* tumači ovako: '1. a. popevši se i opkoraviši sjesti na životinju, b. na isti način sjesti na što drugo'.

Promotrimo sada u kakvu su odnosu glagoli *podijeliti* i *razdijeliti*.

Ako se denotirano značenje glagola *podijeliti* i *razdijeliti* i može smatrati blisko značnim (približno sinonimnim), čemu pridonose i istovrsne dopune (objekti u istim padežima: *podijeliti* komu što, *razdijeliti* komu što), njihova je konotirana uporaba jasan pokazatelj njihove rastuće nesinonimičnosti⁸:

podijeliti/razdijeliti *hranu/odjeću*
podijeliti/razdijeliti *humanitarnu pomoć*⁹
podijeliti/razdijeliti *učenicima bilježnice...*

ali samo: *podijeliti*¹⁰ *učenicima pljuske*.

Otuda je jasno da stupanj blisko značnosti može rasti sa stupnjem apstraktnosti izričaja: što su glagoli (ili koje druge punoznačne riječi) apstraktnije, to je stupanj njihove blisko značnosti viši i obrnuto. Drugim riječima: što je izričaj bliže denotaciji, a dalje od konotacije, to mu se povećava stupanj moguće blisko značnosti. Stupanj apstraktnosti i stupanj blisko značnosti stoje u upravo proporcionalnom odnosu, a denotacija i konotacija u obrnuto proporcionalnom odnosu. Iz toga se može izvući načelan zaključak o količini blisko značnih riječi na denotativnoj i konotativnoj razini: ona je na denotativnoj razini sigurno veća nego na konotativnoj razini, što, pak, potvrđuje znano da se riječima upotrebom može ograničiti i suziti značenje: sužavaju ga, uz ostalo, i druge riječi u rečenici s kojima prve stoje ne samo u odnosima gramatičke zalihosti nego i u odnosima semantičke zalihosti i restrikcije. Kao što izbor predikata *otišao* je isključuje izbor riječi nekih gramatičkih odlika kao subjekta (npr. imenice ženskoga i srednjega roda), tako i izbor upravo tih riječi isključuje i izbor riječi nekih gramatičkosemantičkih odlika kao subjekta: *list, duh* npr., a otvara mogućnost za uvrštanje nekih drugih: *čovjek, konj, vlak...*

Semantičkom strukturacijom svake riječi takve su semantički kompatibilne ((D. N. Šmelev (1960:216–217); M. Znika (1988:69–95))¹¹ mogućnosti riječi predviđene, pa se one, po potrebi, mogu aktualizirati.

4. Frazama i idiomima zadane su stalne (M. Znika (1988:75–80; 129))¹² sastav-

⁸ Analiza tvorbene porodice obiju riječi vjerojatno bi to potkrijepila. Za ilustraciju navodim samo dvije imeničke tvorenice od tih dvaju glagola: *podjela* i **razdjela* te **podio* (*podjel*) i *razdio* (*razdjel*), pri čemu riječi sa zvjezdicom smatram neovjerenima u hrvatskom jeziku.

⁹ Tu je riječ *pomoć* konkretizirana i misli se, u našim okolnostima, na humanitarnu pomoć, na stvari namijenjene prognanicima i izbjeglicama: *odjeću, namirnice* i sl.

¹⁰ *Razdijeliti učenicima pljuske* razumijevam kao malo pljusaka jednoj grupi učenika, a malo drugoj, dok *podijeliti učenicima pljuske* razumijevam kao dati svakom učeniku po pljusku, dakle distributivno.

¹¹ O semantičkoj složivosti, usp., uz ostalo, D. N. Šmelev, *Sovremennyj russkij jazyk (Leksika)*, Prosvješćenie, Moskva 1960, str. 216–217; M. Znika, *Odnos atribucije i predikacije*, str. 69–95.

¹² O (ne)mogućnosti variranja blisko značnim glagolima u frazama i idiomima usp., uz ostalo, i moj rad *Odnos atribucije i predikacije*, str. 75–80 i 129, gdje se navodi literatura o tome.

nice: i riječi (a većinom) i njihovi oblici, pa sinonimne i ine parafraze (promjene članova i oblika sastavnica) uglavnom nisu moguće. Tako je fraza: *mišljenja su bila podijeljena* (neki su ljudi mislili jedno, a neki drugo o istome) posve prihvatljiva i jasna, za razliku od pokušane sinonimne varijacije:

**mišljenja su bila razdijeljena*

koja je neovjerena.

Kako je za pravilnu uporabu riječi svakoga jezika nužno znati (barem one najčešće) kontekste (upotrebe) u kojima se pojedina riječ iz rječnika može pojaviti, držim nužnim u većem rječniku dodati uz pojedina značenja riječi ili primjere iz kojih će biti vidljiv kontekst u kojemu je ta riječ upotrijebljena ili kakva druga¹³ ograničenja, a u rječnicima manjega opsega treba navesti neke ograničujuće elemente koji će omogućiti proizvodnju ne samo gramatički korektnih nego i smislenih rečenica koje su za svrhovitu komunikaciju osobito bitne i za govornike kojima je neki jezik materinski, a pogotovo za strance koji će bez takvih podataka biti izgubljeni, da ne spominjemo još i aspekatske probleme ovdje navedenih, a i ostalih glagola.

5. Da bi jezik od svoje potencije mogao dospjeti do svoje i gramatički i semantički prihvatljive realizacije, nužni su putokazi: podaci koji sadrže ograničenja što usmjeruju govornike da željene sadržaje izražavaju gramatički, semantički i obavijesno prihvatljivim rečenicama, drugim riječima da, pravilno izabirući na svim jezičnim razinama, ostvaruju taj jezik po pravilima baš toga jezika.

SYNONYMIK UND KONTEXT – AN BEISPIELEN

Zusammenfassung

Im Artikel wird am Beispiel von zwei Verben (*podijeliti* und *razdijeliti*) aus dem Material des Deutsch-kroatischen Wörterbuchs über Synonymik gesprochen. Man weist darauf hin, daß die Bedeutung eines Wortes durch sein Gebrauch, beziehungsweise durch den Kontext eingeengt wird und eingeengt werden muß, um in betreffender Sprache die nicht-abweichenden Sätze bilden zu können. Die Stufe der Synonymik zwischen diesen zwei Verben wird dabei niedriger. Die wichtige Rolle spielt da auch die Vereinbarkeit der syntaktischen Merkmale des Verbs und jener seiner möglichen Ergänzungen.

---

¹³ Takvu obradu nalazimo u francuskim rječnicima, npr. u *Petit Robert*, Pariz 1986. Usp. npr. u njemu riječ *famille*, gdje se uz jedno od njezinih figurativnih značenja dodaje ograda: s pridjevom ili determinativom.